

ZUIDERWATERLINIE

OUDE
HOLLANDSE
WATERLINIE

GREBBELINIE

Verslag Kennisdag Waterlinies 2024

Bert Rietberg (bert@grebbeliniebezoekerscentrum.nl)

Sander Enderink (s.enderink@ohwl.nl)

Stef Koenis (s.koenis@zuiderwaterlinie.nl)

Algemeen

Op 19 september 2024 organiseerden de Zuiderwaterlinie, de Stichting Oude Hollandse Waterlinie en de Grebbelinie samen alweer de derde Kennisdag Waterlinies. Het thema van dit jaar was: Verrassende verhalen boven water halen. We waren dit jaar op de prachtige en unieke locatie Slot Loevestein; toepasselijk in het waterrijke grensgebied van Holland, Brabant en Gelderland, zo benadrukte ook wethouder Gijs van Leeuwen van de gemeente Zaltbommel, die de bijeenkomst opende.

In 2024 is het 230 jaar geleden dat de drie linies gezamenlijk werden ingezet om een Frans-Bataafse inval tegen te houden. Hoewel de oorlog in 1794 voor geen van de linies het dominante verhaal is, heeft de maandenlange inzet van de linies historisch veel te bieden, van oorlogsverhalen tot nieuwe forten en inundatiegebieden. Ook geeft het meer historische diepgang aan de reeds bekende plaatsen. Met deze Kennisdag wilden we mensen die zelf actief bezig zijn met de waterliniegeschiedenis inspireren om op een nieuwe manier naar hun linie te kijken.

Dagvoorzitter Anastasia van der Lugt heeft het woord in de sfeervolle zaal bij Slot Loevestein met ruim 60 aanwezigen. Anastasia is directeur van de Stichting Oude Hollandse Waterlinie.

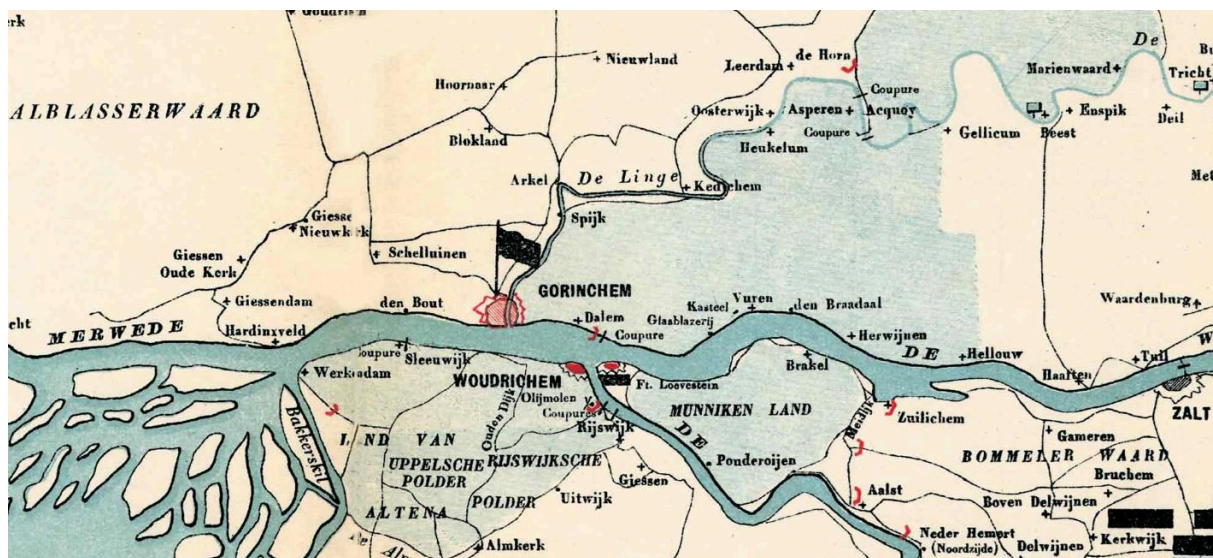
Lezing 1: Raymond Uppelschoten

De Nederlanden vormden een belangrijk toneel voor de Coalitieoorlogen (1792-1797), waarbij het revolutionaire Frankrijk het opnam tegen de omliggende landen. In de eerste maanden van 1793 werd de oorlog verklaard aan stadhouder Willem V en koning George III. Franse troepen onder leiding van Pichegru en Salme trokken in september 1794 richting 's Hertogenbosch en de Noordelijke Nederlanden. Venlo, Roermond en Maastricht vielen in Franse handen en de Britse, Oostenrijkse en Nederlandse troepen trokken zich terug ten noorden van de grote rivieren, waar batterijen werden voorzien van geschut. In de Zuiderwaterlinie, de Oude Hollandse Waterlinie en de Grebbelinie moesten de haastig gestelde inundaties Holland en Utrecht beschermen. De strenge vorst in de winter stelde het Franse leger in staat om over de bevroren rivieren naar Utrecht en Amsterdam op te trekken. De capitulatie van de provincie Utrecht vormde een sleutelmoment in deze oorlog, die eindigde in een rampzalige terugtocht van het Britse leger en de vlucht van stadhouder prins Willem V.

Uit de collectie van de Stichting Grebbelinie werd een kaart gepresenteerd, die de versterkingen in de drie verbonden linies toonde. De kaart uit 1892 is afkomstig uit de boeken van kapitein F.H.A. Sabron: *De Oorlog van 1794-1795 op het grondgebied van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*. De kaart werd voor het eerst in hoge resolutie gedigitaliseerd en zal gebruikt worden voor toekomstige publicaties en onderzoek.

Raymond Uppelschoten heeft diverse artikelen gepubliceerd over deze periode:

- [De ontzaggelijke groote passage van de Engelsche Armee](#). (FleHITE Jaarboek 2013)
- [Het Kromme-Rijng gebied in de oorlog van 1794-1795](#) (Oud-Utrecht)

Kaartfragment van de Oorlog van 1794-1795. Kaart uit 1892, F.H.A. Sabron (collectie Stichting Grebbelinie)

Verhalenverteller Raymond Uppelschoten (links) met een gereproduceerde kaart van F.H.A. Sabron. Uit de kaart blijkt de verbondenheid tussen de Zuiderwaterlinie, Oude Hollandse Waterlinie en de Grebbelinie in 1794. In gesprek met Johan Wanner, secretaris van de Stichting Grebbelinie.

Lezing 2: Sunny Jansen

Sunny Jansen sprak vanuit haar ervaring bij musea (Nationaal Waterliniemuseum, Slot Loevestein, Museum Nieuwpoort) en recente publicaties ('De vrouw die Friesland redde') over het thema van de dag: verrassende verhalen boven water halen. Sunny gaf inzicht in haar onderzoek, en maakte aan de hand van voorbeelden duidelijk hoe verrassende verhalen soms jarenlang aan de randen van het grote verhaal kunnen blijven hangen, gehuld in halve waarheden en onduidelijkheden, tot men de tijd neemt ze centraal te stellen. Daarbij pleitte ze voor openheid: als niemand weet waar je onderzoek naar doet kan ook niemand je suggesties doen, of onverwacht relevante connecties maken.

Sunny benadrukte de schijnbare tegenstrijdigheid dat bezoekers vaak minder *kennis* hebben dan wordt verwacht, maar dat ze juist beter dan wordt verwacht in staat zijn te *begrijpen* wat wordt verteld. Verhalen spelen hierin een sleutelrol; verhalen zijn dé manier waarop mensen kennis nemen van het verleden. Ze leggen relaties tussen plaatsen, personen en historische gebeurtenissen, verhelderen de doelen die mensen nastreefden en geven betekenis. Sunny liet zien hoe in Nieuwpoort het uitgangspunt - de inundatiesluis onder het stadhuis - heeft geleid tot een toegankelijk verhaal over 'dat sluisje van ons' waarin historische inwoners van Nieuwpoort, die met naam en toenaam uit de bronnen naar voren waren gekomen, werden ingezet om bezoekers mee te nemen in het hoe en waarom van de vesting.

Lezing 3: Kees Hoendervangers over het Kasteel van Wouw

Het [Kasteel van Wouw](#) lag tussen Roosendaal en Bergen op Zoom op een strategische locatie in het bekenlandschap. De oudste resten dateren uit de elfde eeuw en daarna zijn er nog vele bouwfases gevolgd. Eind vijftiende eeuw is het kasteel omringd door enorme aarden wallen met stenen hoektorens: een uniek ontwerp. In de Tachtigjarige Oorlog is er veel gevochten rondom het kasteel met desastreuze gevolgen voor de inwoners van de streek. Uiteindelijk zijn de vestingwallen geslecht en is het kasteel in verval en uiteindelijk vergetelheid geraakt.

Vanaf 2006 heeft Kees met een aantal anderen non-destructief onderzoek uitgevoerd om de kasteelresten in kaart te brengen. Uiteindelijk is er een stichting opgericht en vanaf 2016 zijn de fundamenten van het kasteel opgegraven door een grote groep vrijwilligers onder leiding van professionele archeologen. Vanaf 2018 zijn de indrukwekkende aarden vestingwallen en de gracht in samenspraak met de provincie, het waterschap en de gemeente weer teruggebracht in het landschap. De gracht vervult een waterbergende functie en rondom het kasteelterrein ligt een ecologische zone.

Vesting Wouw in 1583

De gereconstrueerde vesting in 2024

Sessie 'Verrassende verhalen'

De sessie over het aan de man brengen van verrassende verhalen vond plaats in het bijzijn van Sunny Jansen en Raymond Uppelschoten. Al snel bleek dat vrijwel elke deelnemer bekend was met een aspect van 'hun' erfgoed dat nog weinig zichtbaar is bij het grote publiek. De diversiteit van de deelnemers werd duidelijk tijdens het bespreken van de manieren waarop deze verhalen worden gepresenteerd; van interactieve tentoonstellingen voor het hele gezin en fysieke markeringen in het landschap tot academisch verantwoorde publicaties. Een aantal thema's kwam meermaals terug:

1. *Onderzoek is de basis van verrassende verhalen.* Daarbij loont het om de bronnen niet vooraf te beperken: al is het erfgoed van de linies militair van aard, ook de verhalen van schippers, stadsbestuurders, timmermannen, waterschappen en juridische conflicten bevatten soms opmerkelijke details over de dagelijkse praktijk van de linies. Bijvoorbeeld: wat zegt een brievenmakkelaar uit Gorinchem over hoe makkelijk het was om door de inundaties te reizen?
2. *Kennis wordt niet vanzelf een verhaal.* Het vertellen van een verrassend verhaal vraagt om keuzes; over wie gaat het, wat is het begin en einde van het verhaal, en wat is de kernboodschap? En ook: wie is de doelgroep en in welke vorm wordt het verhaal gepresenteerd? Er is hier geen eenduidig goed antwoord, maar het is nagenoeg onmogelijk om 'alles' aan 'iedereen' te vertellen. Bijvoorbeeld: bij het maken van de Atlas Historische Vestingwerken heeft Stichting Menno van Coehoorn een duidelijke keuze gemaakt wat ze voor wie willen presenteren.
3. *Verhalen vertellen kan op veel manieren.* De verrassende verhalen van de waterlinies worden op allerlei manieren aangeboden: gidsen die met bezoekers een stad of fort bezoeken, museale presentaties, digitale verhalen die informatieborden aanvullen (of vervangen), historische atlassen, wandelgidsen met korte historische anekdotes, en AR/VR toepassingen op locatie. Bijvoorbeeld: de gidsen op Fort Isabella hebben weinig 'oud' erfgoed, maar nemen bezoekers mee in de geschiedenis met gedetailleerde en verhalende toelichtingen.
4. *Interactie versterkt het verhaal.* Of het nu de historische vestingwerken zelf zijn of een modern herkenningspunt om een plaats te markeren, fysieke elementen versterken de verhalen door ze zichtbaar en (in zekere mate) beleefbaar te maken. Er bleken duidelijke voor- en tegenstanders in de discussie over 'herbouw' of 'herinterpretatie', waarbij van beide fraaie voorbeelden werden genoemd. Ook in museale omgevingen draagt interactie bij aan het verhaal. Bijvoorbeeld: in het Mauritshuis in Willemstad werken bezoekers aan hun eigen vestingwerken en kunnen ze 'roeiend' op reis door de Zuiderwaterlinie.

Sessie in de 'Schotse zaal' onder leiding van Sander Enderink. (Oude Hollandse Waterlinie)

Sessie 'Op een moderne manier omgaan met materieel erfgoed'

Tijdens deze sessie hebben we samen met Kees Hoendervangers van het Kasteel van Wouw gepraat over hoe je omgaat met materieel erfgoed (forten, schansen, kanalen etc.) dat er al is en hoe je (deels) verdwenen erfgoed op een geslaagde manier terugbrengt of restaureert. We hebben veel geleerd over inspirerende projecten, van Fort Pinssen in de Zuiderwaterlinie tot Fort Pannerden aan de Nederlands-Duitse grens en van de Linie van de Eendracht tot Gorinchem. Een aantal lessen sprongen eruit:

1. *Zorg voor moderne nevenfuncties van het erfgoed.* Het wordt een moeilijk verhaal om een duur reconstructieproject te bekostigen als hier alleen maar de puur historische waarde van het erfgoed tegenover staat. Een dergelijke investering wordt veel aantrekkelijker als het erfgoed ook een educatieve, recreatieve of natuurfunctie heeft: een vestinggracht kan uitstekend functioneren als waterberging; groen rondom een fort kan een ecologische zone worden; op een schans of fort kunnen culturele evenementen worden georganiseerd; etc.
2. *Wees assertief in de relatie met overheden.* In de ervaring van de deelnemers werkt het niet goed om naar de gemeente te gaan met een lijst met dingen waarvan je vindt dat zij die moeten uitvoeren. Het werkt veel beter om zelf met een plan te komen (vanuit de gemeenschap, een stichting) en daar ondersteuning bij te vragen: 'wij willen dit gaan doen, help ons'. Ook helpt het om een betrouwbare partner te zijn die afspraken nakomt en kan leveren wat hij belooft. Ten slotte moet je ook realistisch blijven en niet verwachten dat je *elk* jaar een zak geld krijgt voor je erfgoedproject omdat overheden ook andere initiatieven willen steunen.
3. *Stel jezelf en je vrijwilligers behapbare doelen.* Het motiveert om een haalbaar doel in het verschiep te hebben. Dus niet: we gaan het hele kasteel in de komende 50 jaar reconstrueren, maar: we gaan komend jaar de contouren van deze toren op metselen. Rome is niet in één dag gebouwd en zo is het ook met grote erfgoedprojecten, benader ze daarom stapje voor stapje.
4. *Je erfgoedproject heeft iets unieks nodig.* Weinig mensen zullen zich geroepen voelen om een reconstructie van een schans te gaan bezoeken of sponsoren als zij hier alleen een stel aarden wallen in zien. Met (plannen voor) een unieke architectonische toevoeging (bijv. de Mozesbrug en de Pompejstoren op Fort de Roovere), unieke zichtbare archeologische resten (bijv. Kasteel van Wouw), een uniek verhaal (bijv. Fort Pannerden als 'de kraan van de Nieuwe Hollandse Waterlinie'), een enthousiaste groep vrijwilligers, podwalks (bijv. op izi.TRAVEL), of zelfs Pokémon Go locaties maak je je project uniek en wek je de interesse van bezoekers en geldschietters.

Rondleiding

De rondleidingen werden verzorgd door deskundige gidsen van Slot Loevestein.